

Kupan kehto. Prostituutio kansanterveydellisenä ongelmana 1800-luvun wieniläisten lääketieteilijöiden kirjoituksissa

Mari Tanninen

Järjestelmiä prostituution säätelemiseksi luotiin 1800-luvulla ympäri Eurooppaa. Wienissä prostituution sääteley aloitettiin yli vuosikymmenen jatkuneiden debattien jälkeen vuonna 1873. Julkisen siveellisyyden suojelun ohella prostituoitujen rekisteröintiin ja säännöllisiin terveystarkastuksiin perustuneen sääteleyjärjestelmän tavoitteena oli sukupuolitautien, erityisesti kupan, ennaltaehkäisy. Lääketieteilijöillä oli keskeinen rooli sekä sääteleyssä käydyssä julkisessa keskustelussa että sen käytännön toteutuksessa. Tämä artikkeli tutkii prostituution ympäri Eurooppaa kohdistunutta lääketieteellistä ongelmanmäärittelyä ja kontrollia tarkastelemalla wieniläislääkäreiden sekä wieniläisten lääketieteellisten lehtien aiheesta noin vuosina 1850–1873 julkaisemia kirjoituksia. Se liittyy prostituutiosta käydyin debatin osaksi yleisempää julkisen vallan terveydenhoidollisen roolin laajenemista sekä lääketieteen ja lääketieteilijöiden yhteiskunnallisen statuksen ja vaikutusvallan kasvua. Artikkelin osoittaa sääteleyä tukeneiden wieniläislääkäreiden pyrkineen oikeuttamaan kiistanalaisen järjestelmän esittämällä sen välttämättömänä ennaltaehkäisytoimena, joka oli verrattavissa muihin yhteiskunnallisten, poliittisten ja väestöllisten muutosten leimaamalla aikakaudella ajankohtaisiksi nousseisiin hygieniauudistuksiin. Tukeakseen väitteitään lääkärit vetosivat kupan ominaisuuksiin, kupan ja prostituution välistä suhdetta koskeneisiin oletuksiin sekä valtion velvollisuuteen torjua kansantauteja. Sääteleylle myönteisten lääkäreiden kirjoituksissa kuppa ja sen vastainen taistelu saivat erilaisia merkityksiä suhteessa yhteiskuntaluokkaan ja sukupuoleen sekä niihin kytkeytyneisiin moraalisiin arvioihin. Artikkelin lopussa prostituution sääteleyä pohditaan esimerkkinä yksilöitä ja ihmisryhmiä eriarvoiseen asemaan asettaneista, kansanterveydellä perustelluista toimintapolitiikoista.

Avainsanat: prostituutio, terveyspolitiikka, Wien, lääkärit, 1800-luku, sukupuolitaudit, kuppa, kansanterveys

Johdanto

Järjestelmiä prostituution säätelemiseksi luotiin 1800-luvulla ympäri Eurooppaa. Myös *regulationismina* tunnetun säätelyn tavoitteet liittyivät tyypillisesti julkisen siveyden ja järjestyksen suojelemiseen sekä sukupuolitautilien, erityisesti syfiliksen eli kupan, torjumiseen. Peruseriaatteiltaan järjestelmät olivat yhteneviä: niiden ytimessä oli poliisin prostituoiduista kokoama rekisteri, rekisteröityjen naisten säännölliset lääkärintarkastukset, heidän asumisensa ja liikkumisensa valvonta sekä sairastuneiden pakkohoito. Habsburgien monarkian pääkaupungissa Wienissä prostituution säätely aloitettiin vuonna 1873 järjestetyn maailmannäyttelyn alla. Julkista keskustelua niin kutsutusta prostituutiokysymyksestä oli kuitenkin käyty kaupungissa jo edellisillä vuosikymmenillä, ja aihetta koskeneet debatit seurasivat toisiaan aina 1900-luvun alkupuolelle saakka. Kansainvälisten vaikutteiden siivittäminä prostituutiosta kirjoittivat ja puhuivat sekä viranomaiset ja erilaiset asiantuntijat että nais- ja työväenliikkeiden aktiivit, lehdistö ja tunnetut kulttuurivaikuttajat. Lääketieteilijöillä oli prostituutiodebatissa näkyvä rooli sen alusta asti.

Prostituution, siitä käytyjen debattien sekä prostituutiopolitiikan historiasta on 1970-luvulta lähtien tehty runsaasti tutkimusta sekä sosiaali- ja kulttuurihistorian, sukupuolihistorian että lääketieteen sosiaalishistorian näkökulmista. Alan klassikkona voidaan pitää Alain Corbinin teosta *Les filles de nocte: Misère sexuelle et prostitution aux 19e et 20e siècles* (1978), joka luotaa 1800- ja 1900-lukujen ranskalaisen prostituution ja sen säätelyn maailmaa muutoksineen. [1] Ranskalainen regulationismi muodosti esikuvan prostituution kontrolloinnille sekä Euroopassa että sen ulkopuolella ja loi pohjan myös wieniläiselle säätelylle. (Svanström 2000, 74–80.) Vaikka järjestelmään liitetyt huolenaiheet ja motiivit ovat vaihdelleet alueittain, on prostituution säätely yleisellä tasolla yhdistetty pyrkimykseen yhteiskuntien modernisoimiseksi ja rationalisoimiseksi. Sukupuolitautilien ennaltaehkäisyyn ja julkisen järjestyksen ylläpitoon tähdännyttä regulationismia voidaankin lähestyä yhtenä yrityksenä vastata väestönkasvun, kaupungistumisen ja teollistumisen herättämiin, toisiinsa kietoutuneisiin terveydellisiin, moraalisiin ja yhteiskuntajärjestystä koskeneisiin uhkakuviin. (Gibson 1986, 3–5; Holloway 2003; Stauter-Halsted 2015, 9–11) Ohjesääntöistä prostituutiota sovellettiin 1800-luvun loppupuoliskolla myös Suomessa (Markkola 2014).

Vertailevassa tutkimuksessaan *Contagion and the state in Europe, 1830–1930* (1999) historioitsija Peter Baldwin tarkastelee prostituutioon kohdistuneita toimintapolitiikkoja ja asenteita osana laajempaa tartuntatautien torjunnan historiaa. Eurooppalaiset prostituutiodebatit ja regulationismi sijoittuvat aikakaudelle, jolloin sekä julkinen valta että yksityiset toimijat olivat kasvavissa määrin kiinnostuneita väestön terveyteen liittyneistä kysymyksistä. Tämä uusi, kansanterveydelle osoitettu huomio ilmeni muun muassa tartuntatautikampanjoissa sekä erilaisia toimijoita yhteen koonneissa hygienialiikkeissä. Sairauksien ennaltaehkäisyn nimissä ne tavoittelivat elinympäristöjen, mutta myös koko yhteiskunnan ja yksilöiden elämäntapojen uudelleen järjestämistä. Vuosisadanvaihteeseen tultaessa uudet terveystoimet olivat tuoneet aiempaa laajemmat ihmisjoukot sekä toisaalta valikoidut, yhteiskunnalliset marginaaliryhmät julkisten terveydenhuoltotoimien piiriin (Lehtonen 1995, 6–9, 17–18; Mikkeli 1998, 21–22; Porter 1999, 109–110, 165; Waddington 2011, 230, 237–

249, 258–264). Samalla tartuntatautien vastainen taistelu avasi lääketieteen asiantuntijoille uusia toiminta-areenoita. Yksi näistä oli prostituution säätely, jonka suunnittelussa ja toimeenpanossa lääkäreillä oli keskeinen rooli sekä Wienissä että muualla Euroopassa. Terveydenhuollon uudistusten ohella lääketieteen yhteiskunnallista statusta kohottivat 1800-luvun loppupuolella myös alan tieteellinen kehitys, innovaatiot ja professionalisoituminen sekä yleinen usko tieteen kykyyn tuottaa vastauksia yhteiskunnallisiin ongelmiin. (Oosterhuis 2000, 31–32; Waddington 2011, 175–187, 195–202; Stauter-Halsted 2015, 238–240.)

Artikkelissani tutkin Euroopassa prostituutioon kohdistunutta lääketieteellistä ongelmanmäärittelyä sekä yrityksiä saattaa prostituutio lääketieteellisen tutkimuksen ja valvonnan piiriin tarkastelemalla Wienin lääketieteellisissä piireissä sen säätelystä 1850-luvulta alkaen käytyjä debatteja. Kysyn, millaisilla tavoilla prostituutio määrittyi kansanterveydelliseksi ongelmaksi sekä terveyshallinnon asiaksi viranomaissäätelyn aloittamista kannattaneiden wieniläislääkäreiden kirjoituksissa. Tutkimusongelmaani vastatakseni lähestyn aihetta temaattisesti. Tarkastelen aluksi kuppaa koskenutta aikalaistietoa sekä lääkäreiden esityksiä prostituution säätelystä sen tärkeimpänä ennaltaehkäisykeinona. Sen jälkeen tutkin, miten regulationismia kannattaneet lääkärit hyödynsivät kuppaa, prostituutiota sekä yleisesti tautien ennaltaehkäisyä koskeneita käsityksiä perustellakseen ja oikeuttaakseen valtion ja kuntien osallistumisen prostituutiokontrollin järjestämiseen. Artikkelini loppuun pohdin prostituution säätelyyn ennaltaehkäisytoimena sisällyntää, sekä sukupuoleen että yhteiskuntaluokkaan liittyntää kaksinaismoralismia. Ajallisesti lääketieteen sosiaalishistorian alaan sijoittuva tutkimukseni rajautuu 1850–70-luvuille. Sukupuolitautien osalta keskityn artikkelissa prostituutioon liitetystä terveysuhista ensisijaisena pidettyä kuppaa koskeneisiin näkemyksiin [2].

Wienin prostituutiokysymyksestä käydyin lääketieteellisen keskustelun merkitystä tutkimusaiheena korostaa kaupungin asema kansainvälisenä lääketieteen opetuksen ja tutkimuksen keskuksena. Lisäksi Wieniä on pidetty yhtenä modernin seksuaalisuutta koskevan ajattelun syntypaikoista, jossa vuosisadanvaihteen tienoilla vaikuttivat esimerkiksi psykoanalyysin isä Sigmund Freud sekä *Psychopathia Sexualis*-teoksestaan (1886) tunnettu psykiatri Richard von Krafft-Ebing. (Lesky 1965, 119–141, 293–306; Stauter-Halsted & Wingfield 2011, 215–217; McEwen 2012, 9–18.) Prostituution historiaa laajan Habsburgien monarkian alueella ovat 2000-luvulla kartoittaneet erityisesti Nancy M. Wingfield ja Keely Stauter-Halsted, jotka tutkimuksissaan tarkastelevat prostituution ja ihmiskaupan diskursseja, regulationismia sekä prostituoituja historiallisina toimijoina (Stauter-Halsted 2015; Wingfield, 2007, 2013 ja 2017). Nimenomaan Wienin prostituutiokysymykseen keskittyvää tutkimusta on kuitenkin tehty verrattain vähän ja se on paneutunut ensisijaisesti vuosisadan vaihteen prostituutiodebattiin (Jušek 1989 ja 1994; Zimmermann 1999). Tässä artikkelissa tarkastelemallani ajanjaksolla 1850-luvun alusta 1870-luvulle elämää Wienissä leimasivat nopea väestönkasvu, teollistuminen, poliittiset ja taloudelliset reformit sekä suuri kaupunki uudistus. *Ringstraßen* modernin valtakadun ohella Wienissä rakennettiin liikenneverkkoja sekä toteutettiin suuria infrastruktuurihankkeita. Suuren mittakaavan uudistukset ilmensivät hallitsijasuvun mahtia, mutta myös liberaalin porvariston vaikutusvallan kasvua. (Schorske 1981, 24–36; Luft 2003, 13–22; Hakkarainen 2009, 3–5; Békesi 2014, 94–104.)

Prostituutiodebatin alkupisteenä on myöhemmissä kuvauksissa pidetty Wienin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa talvella 1850–1851 käytyjä keskusteluja. Laajempaan tietoisuuteen prostituutionkysymys nousi seuraavan vuosikymmenen alussa, jolloin Wienin kaupunginvaltuusto aloitti aiheesta tuloksettoman käsittelyjen sarjan. Vaikka regulationismi herätti lääketieteellisissä piireissä alusta asti myös vastustusta, asettui enemmistö aiheetta julkisesti kommentoineista lääkäreistä kannattamaan säätelytoimia. Alan seuroissa, julkaisuissa ja toimielimissä käytyjen debattien ohella lääkärit ottivat prostituutiokysymykseen kantaa esimerkiksi kaupunginvaltuuston kutsumina neuvonantajina ja terveysviranomaisina. (Schrank 1886, 1–17, 23–82; Montane 1925, 43.) Artikkelini alkuperäisaineisto koostuu heidän kirjoittamistaan, prostituution säätelyä käsittelevistä kirjoista, artikkeleista ja pamfleteista. Valtaosa lähteistä on peräisin kansainvälisesti arvostetusta *Wiener Medizinische Wochenschrift* -lehdessä (WMW), joka julkaisi prostituutiota käsitteleviä tekstejä aina vuonna 1851 ilmestyneestä ensinumeroistaan alkaen. Tunnetuimpia tutkimustani kirjoittajista ovat sukupuolitautilien torjunnan kokonaisvaltaiseen reformointiin pyrkinyt sukupuolitautilien professori Carl Ludwig Sigmund (1810–1883) sekä Wiedenin kaupunginosassa sijainneen lastentautien instituutin johtaja Franz Hügel (1808–1876). [3]

Vastatakseni tutkimuskysymyksiini analysoin lääketieteilijöiden kirjoituksia lähiluvun avulla ja kiinnitän huomioni erityisesti kupan ja prostituution välille rakentuneeseen suhteeseen, sen saamiin merkityksiin sekä niiden kytkeytymiseen säätelyä koskeneisiin toimenpide-ehdotuksiin. Laajempien tekstikokonaisuuksien lisäksi hyödynnän tutkimuksessani uutisia ja mielipidekirjoituksia, joiden lukeminen ristiin muun aineiston kanssa valottaa prostituutiodebatin suhdetta ajan hygieniareformeihin sekä erilaisiin poliittisiin toimijoihin. (Koivisto 2012, 160–167.) Laadullisen analyysini tukena toimii sairauden käsitteellistäminen ajallisesti ja yhteiskunnallisesti muuttuvaksi, kulttuuriseksi kategoriaksi, joka merkityksellistyy muun muassa suhteessa sukupuoleen, rotuun, ikään ja yhteiskuntaluokkaan. Samalla sairauteen kietoutuu vallan rakenteita, jotka määrittävät esimerkiksi sairastamisen tapaa, hoidon tarjontaa sekä sitä, keiden katsotaan olevan sairaita tai terveitä. (Honkasalo, Salmi & Launis 2012, 9, 12–13, Ahlbeck, Lappalainen, Launis & Tuohela 2013, 4.) Toisaalta sairaus, kuten kuppa, on materiaallinen ja biologinen ilmiö, jolla voidaan nähdä olevan myös näistä ominaisuuksista kumpuavaa toimijuutta. Materiaalisuuksien roolia inhimillisen toiminnan ja todellisuuden rakentumisessa on viimeisten vuosikymmenten aikana korostanut uusmaterialismin monitieteellinen tutkimussuunta (Lehtonen 2008, 15–35, Coole & Frost 2010, 1–36, Männistö-Funk 2016, 178–189). Artikkelissani kupan ei-inhimillinen toimijuus ei nouse pääosaan. Pyrin kuitenkin huomioimaan sen oireiden ja ominaisuuksien sekä niitä koskeneen tiedon osallisuuden prostituutiota koskeneen ymmärryksen ja toimintatapojen muovautumiseen.

Tavoitteena kuppatautiin torjunta

Syfilis eli kuppa oli itävaltalaisille lääkäreille 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1900-luvun alussa vakava huolenaihe, jota puitiin runsaasti keisarikunnan lääketieteellisissä lehdissä (McEwen 2012, 15). Huolimatta osakseen tulleesta laajasta huomiosta, tautiin liittyi aikakaudella useita epävarmuustekijöitä. Kupan aiheuttava spirokeettabakteeri löydettiin vasta vuonna 1905 ja taudin toteaminen verinäytteestä

tuli mahdolliseksi seuraavana vuonna. Tätä ennen kupan diagnosointi perustui lähinnä silmämääräiseen tutkimukseen, jonka tulos oli näkyvien oireiden puuttuessa epäluotettava. Prostituoitujen tarkastuksissa käytettiin Wienissä apuna emätintähystintä, mutta instrumentti ei parantanut diagnoosin tarkkuutta taudin ollessa oireeton (säätelyn toteutuksesta Schrank 1899). Myös kupan suhde muihin sukupuolitaudeiksi nimitettyihin sairauksiin, tippuriin ja pehmeään sankkeriin, oli pitkään kiistanalainen. Taudin hoidossa käytettiin yleensä elohopeayhdisteitä, joiden rinnalla kokeiltiin myös muun muassa kaliumjodidia sekä taudin ulkoisten oireiden kauterisaatiota ja leikkausta [4]. Hoidot olivat epävarmoja ja niiden mahdolliset sivuvaikutukset vaarallisia. (Lesky 1965, 160–166, Quélet 1990, 106–123, 139–143, Sauerteig 1999, 28–37, Bates 2012.) Haasteista huolimatta monet 1800-luvun puolivälin lääketieteilijät, mukaan lukien ranskalainen syfilistutkimuksen suurnimi Philippe Ricord, pitivät kuppaa kontrolloitavissa ja parannettavissa olevana sairautena. Tämä optimismi heijastui myös prostituution säätelyyn liitettyihin odotuksiin (Davidson & Hall 2001, 5; Stauter-Halsted 2015, 236–237. Wienissä esimerkiksi Sigmund 1861, 772; *Die Prostitution und deren Regulierung in Wien* 1863, 17).

Prostituution säätelylle tukensa antaneiden lääketieteilijöiden mukaan kuppataartuntojen määrä oli Wienissä 1850–70-luvuilla jatkuvassa kasvussa. Kasvun taustalla oli heidän mielestään prostituution, sukupuolitautilien tärkeimmän lähteen, lisääntynyt määrä sekä toisaalta sen kontrolloimaton tila. (Sigmund 1861, 755; *Notizen*, *WMW* 51/1861, 821–822; *Die Prostitution und deren Regulierung in Wien* 1863, 58.) Wieniläislääkäreiden näkemykset peilasivat halki Euroopan toistettua regulationistista ajattelua, jonka mukaan prostituoidut olivat lukuisten seksikontaktiansa takia tärkein risteyskohta kupan tartuntaketjuissa (Baldwin 1999, 357–358). Heidän kirjoituksissaan prostituutiota ja kuppaa kuvattiin vertauksilla ja metaforilla, jotka korostivat niiden keskinäistä riippuvuussuhdetta. Lääketieteilijät nimittivät prostituutiota esimerkiksi kupan ”kehdoksi”, ja ”pesäkkeeksi” sekä sen ”tosiasialliseksi kantajaksi”. Prostituoituja he kuvasivat myös kupan ”tuottajiksi” ja ”synnyttäjiksi”, kuppaa taasen ”prostituution esikoiseksi”. Lisäksi eräs kirjoittaja vertasi prostituutiota ja kuppaa äitiin ja tyttäreen. (Witlačil 1857, 699 ja 1858, 660; *Noch ein Wort für ein Prostitutionsgesetz*, *WMW* 35/1863, 555; *Die Prostitutionsfrage, Blätter für Reform des Sanitätswesens [BfRdS]* 1868, 115; Hermann 1868, 209–10.) Tällaiset kielikuvat rakensivat prostituutiosta moraalisen uhkatekijän ja järjestyshäiriön ohella myös lääketieteellistä ongelmaa. Samalla prostituoiduiksi luokitellut naiset näyttäytyivät niiden valossa jo lähtökohtaisesti sairaina ja tartuttavina.

Koska säätelyä Wienissä kannattaneet lääketieteilijät katsoivat kupan leviävän muuhun yhteiskuntaan ennen kaikkea prostituution välityksellä, oli prostituoiduiksi kategorisoitavia naisia heidän mukaansa valvottava. Kirjoituksissaan he esittivät erilaisia suunnitelmia tämän kontrollin käytännön toteutuksesta. Nämä ”ranskalaiseen järjestelmään” perustuneet toimenpide-ehdotukset vastasivat peruspiirteiltään regulationismin myöhempää wieniläistä toteutusta. Niihin sisältyivät säännöllisin väliajoin tehdyt lääkärintarkastukset, prostituoitujen rekisteröinti sekä heille jaetut terveyskirjat (*Gesundheitsbuch*), joihin tarkastusten tulokset merkittiin (esimerkiksi Hügel 1865, 180–199). Toisaalta säätely herätti lääketieteellisissä piireissä myös

vastustusta. Kritiikin taustalla olivat muun muassa eroavat näkemykset kupan levinneisyydestä ja sen syistä sekä haluttomuus antaa ”paheelle” viranomaisten tunnustusta. Yksittäisissä kannanotoissa esiin nousivat myös sääteilyjärjestelmään liittynyt, yhteiskuntaluokkien eriarvoinen kohtelu sekä prostituution käsitteen tarkkaan määrittelyyn liittyneet vaikeudet. (Esimerkiksi WMW 12/1851, 184–186 ja 16/1851, 249; Schlesinger 1868, 1–11.)

Soraäänistä huolimatta enemmistö aihetta julkisesti kommentoineista wieniläislääkäreistä asettui tukemaan prostituution säätelyn aloittamista. Erimielisyyttä säätelyn kannattajien keskuudessa aiheuttivat ennen kaikkea valvotut bordellit, joita osa heistä vastusti sekä moraalisisista että hygieenisistä syistä. Ranskalaisesta esikuvastaan poiketen wieniläinen prostituution säätely sallikin bordellit virallisesti vasta vuosisadan vaihteessa. Kaikki regulationismin tukijat olivat joka tapauksessa yksimielisiä siitä, että säädelty prostituutio oli kuppatartuntojen ennaltaehkäisyn ensisijainen keino (esimerkiksi Feuilleton, WMW 19/1861, 299–300; Die Prostitutionsfrage, BfRdS 1868, 116). Prostituutiota ”syfiliksen pesäkkeeksi” kuvailut Dr. Witlačil tiivisti tämän ajatuksen vuosina 1857–1858 ilmestyneessä, kaksitoistaosaisessa artikkelisarjassaan. Hänen mukaansa kaikki prostituution vastaisen toimenpiteet, joihin valtio ryhtyi, olivat yhtäaikaa toimenpiteitä kuppaa vastaan. Jos valtio pystyisi hävittämään prostituution, olisi myös kuppa hävitetty ainiaaksi. Vastaavasti, prostituution rajoittaminen, valvominen ja säätely tarkoittivat kirjoittajan mukaan myös kupan valvontaa ja rajoittamista. (Witlačil 1857, 821.) [5]

Säätelyjärjestelmän välttämättömyyttä ja tehokkuutta koskeneiden väitteidensä tukena wieniläiset lääketieteilijät hyödynsivät prostituutiodebatin alusta alkaen esimerkiksi sairaaloiden ja muiden laitosten kokoamia lukuja (Sigmund 1861, 755; Hügel 1865, 96). Lisäksi he vetosivat kokemustietoon sekä ulkomaalaiseen auktoriteetteihin ja tilastoihin. Sekä prostituutiota että kuppaa koskeneet tiedot olivat kuitenkin puutteellisia. Ensinnäkin, prostituoiduiksi kategorisoitavissa olleiden naisten todellinen määrä oli arvoitus (poliisikontrollin ulkopuolella toimineiden prostituoitujen määrästä Schrank 1899, 48). Toiseksi, kupan levinneisyyttä koskenut tieto oli sekin vajavaista, sillä monet tartunnan saaneista eivät hakeutuneet hoitoon tai hoidattivat itsensä yksityisillä lääkäreillä (Hügel 1865, 223–229; Gibson 1986, 213–215). Kuppapotilaiden haluttomuus hakea lääketieteellistä apua haattasi yleisesti taudin vastaisia toimia. Sen taustalla on nähty sekä kuppaan liittynyt stigma, hoitojen vaarallisuus että taudin monissa tapauksissa suhteellisen lievät oireet tai oireettomuus. Taudin omat ominaisuudet sekä niihin liitetyt merkitykset tekivät siitä näin epäsuotuisan kohteen tartuntatautikampanjoille. (Baldwin 1999, 355–357; 436–437.) Wienin prostituutiodebattiin liittyvissä kirjoituksissa kuppapapausten jäämisestä lääketieteellisen asiantuntemuksen ulottumattomiin kertovat ehdotukset ilmaisten lääkärinpalveluiden tarjoamisesta vähävaraisille sekä puheenvuorot kuppaan liittyneen stigan lieventämisen puolesta (Notizen, WMW 44/1863, 703; Sigmund 1876, 234–5). Tärkeimmän ratkaisun kupan torjunnan ongelmiin tarjosi monien silmissä kuitenkin säädelty prostituutio.

Prostituution säätely valtion velvollisuutena

Vastuu prostituutiokysymyksen ratkaisusta oli säätelyä 1850–70-luvuilla kannattaneiden wieniläislääkäreiden mukaan tyypillisesti valtiolla sekä vähemmissä määrin kunnilla. He odottivat niiden puuttuvan tilanteeseen sekä lainsäädännön että viranomaistomien avulla (esimerkiksi Witlačil 1857, 820–821; Die Prostitutionsfrage, BfRdS 1868, 53–54; Hermann 1868, 209–210). Kysymys siitä, tuliko julkisen vallan tavalla tai toisella kontrolloida prostituutiota, oli kuitenkin kiistanalainen. Wienin kaupunginvaltuuston vuonna 1861 alkaneessa keskustelujen sarjassa säätelyjärjestelmä torjuttiin toistuvasti vetoamalla rikoslakiin, jonka katsottiin kieltävän prostituution [6]. Lisäksi aiheen käsittelyä häihtivät kulunäkökohdat sekä kuntien ja valtion toimivaltuuksiin ja velvollisuuksiin liittyneet epäselvyydet. Lopulta päätös säätelyn aloittamista tehtiin sisäministeriössä vuonna 1872. (Hügel 1867, Schrank 1886, 23–82). Tärkeimpänä syynä regulationismin eurooppalaisessa viitekehityksessä verrattain myöhäiselle soveltamiselle on pidetty katolilaisen kirkon kulissien takaista vaikutusvaltaa, joka voimistui Itävallassa 1850-luvun neoabsolutismin aikana. Kirkon virallinen sisäpoliittinen asema hiipui seuraavan vuosikymmenen lopulla poliittisen liberalismien lyödessä itsensä läpi myös valtiollisella tasolla. Sen ideologinen vaikutus säilyi kuitenkin vahvana. Osin tämän taustavaikutuksen motivoimana prostituution säätelyä vastustettiin eri yhteyksissä toteamalla, ettei valtio voinut legitimoida siveettömyyttä. Täten se ei myöskään saanut sallia regulationismiin sisältynyttä prostituution hiljaista suvaitsemista. (Jušek 1994, 225–230, 253; myös Hügel 1867, 21–23.)

Wiener Medizinische Wochenschrift -lehdessä prostituution säätelyä vastaan nostettuja moraaliargumentteja nimitettiin ”teoretisoinniksi” ja ”tekopyhyydeksi” (esimerkiksi Feuilleton, WMW 19/1872, 475–476). Vaikka myös osa säätelyjärjestelmää tukeneista lääkäreistä pohti ”paheelle” annetun hyväksynnän rajoja, ei valtio heidän mielestään voinut rajata toimintaansa saavuttamattomien ihanteiden tavoitteluun. Kupan ennaltaehkäisyn näkökulmasta tarkasteltuna prostituution säätely olikin ennen muuta terveystoiminnan asia. (Witlačil 1857, 699, 820–821; Noch ein Wort für ein Prostitutionsgesetz, WMW 35/1863, 555–556; Hügel 1865, 157–158.) Terveystoiminnalla (prostituutiodebatin teksteissä *Sanitätspolizei*) tarkoitettiin yleisesti hallintoa, jonka tavoitteena oli väestön terveyden ja elinvoiman turvaaminen. Termin juuret olivat 1700-luvun kameralistisissa hallinto-opeissa, joissa väestö nähtiin valtion vaurauden ja voiman lähteenä. Niistä kumpuava perinne korosti valtion, terveydenhuollon ja yhteiskunnallisen järjestyksenpidon läheistä suhdetta sekä lääkäreiden neuvonantavaa roolia suhteessa valtiovaltaan [7]. (Porter 1999, 52–54, 109–110, 165; Bynum 2006, 194; Helén & Jauho 2003, 16–18.) Terveystoiminnan rinnalla ja myöhemmin sen sijasta Wienin prostituutiodebatissa puhuttiin hygieniasta, jolla viitattiin kokonaisvaltaiseen oppiin terveyden ehdoista ja sairauden ennaltaehkäisystä. Hygieni- ja terveyshallinnollinen näkökulma hallitsi erityisesti lääketieteellisissä lehdissä julkaistuja kirjoituksia, vaikka niissä sivuttiin myös säätelyjärjestelmään liittyneitä siveellisyyskysymyksiä. Wieniläisen sukupuolitautilin edelläkävijän, professori Sigmundin mukaan lääkäri vaatikin valvotulta prostituutiolta ennen kaikkea ”tieteen ja ihmisrakkauden mukaisia, hygieenisia ja parantavia toimenpiteitä” (Sigmund 1876, 354).

Pyrkiessään oikeuttamaan prostituution säätelyn useat wieniläislääkärit korostivat, että valtiolla oli velvollisuus torjua kuppaa siinä missä muitakin kansantauteja (Witlačil 1857, 820–821; Noch ein Wort für ein Prostitutionsgesetz WMW 35/1863, 556; Sigmund 1876, 234). Toisinaan he myös rinnastivat säätelyn suoraan ajan muihin hygieniakysymyksiin, kuten vesihuoltoon, elintarvikkeiden valvontaan ja viemärointiin (Feuilleton, WMW 4/1861, 59–61; Feuilleton 34/1867, 539–541). Tällaiset vertailut korostivat säädelyyn prostituution terveydenhuollollisia tavoitteita ja auttoivat sen kannattajia ohittamaan moralisoivat vasta-argumentit. Ne myös heijastivat yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneiden lääketieteilijöiden laajempaa pyrkimystä terveydenhuollon uudistamiseksi korkean tartuntatautikuolleisuuden, huonolaatuisen juomaveden sekä asutopulan riivaamassa suurkaupungissa (Lesky 1965, 280–292, 589–604). Prostituution ”historiasta, säätelystä ja tilastoista” vuonna 1865 laajan teoksen julkaissut lastentautien instituutin johtaja Franz Hügel puolusti säätelyjärjestelmän aiheuttamia kuluja vertaamalla sitä pitkään listaan muita, väestön terveyden edistämiseksi toteutettavia, kalliita hankkeita. Näitä olivat muun muassa jo aiemmin pystytetyt karanteenilaitokset ja lasaretit, sairaaloiden ja hullujenhuoneiden perustaminen, vesijohtojen ja kanaalien rakentaminen, viemäroinnin valvonta sekä teiden päällystys, puhdistus ja leventäminen. Tätä luetteloa vasten Hügel kysyi, miksi kupan rajoittamiseen tähtääviin toimiin ryhtyminen yhä laiminlyötiin, vaikka tauti oli vähentänyt Euroopan väestöä jo lähes kolmen vuosisadan ajan. (Hügel 1865, 117–118.) [8]

Yhtenä suurimmista, kontrolloimattomasti leviävään kuppaan liitetyistä vaaroista regulationismille myönteiset lääketieteilijät, Hügel mukaan lukien, pitivät taudin siirtymistä prostituoitujen asiakkailta heidän perheilleen sekä vielä syntymättömille lapsilleen. Jälkimmäinen uhkakuvista tunnettiin yleisesti perinnöllisenä kuppana. Sen taustalla on kupan aiheuttavan spirokeettabakteerin kyky siirtyä äidistä sikiöön raskauden aikana, mutta 1800-luvulla lapsen uskottiin voivan ”periä” taudin myös isältään. Vuosisadan loppupuolella sukupolvelta toiselle siirtyvää kuppaa pidettiin lääketieteellisessä ajattelussa yhtenä degeneraation, kumulatiivisen perinnöllisen fyysisen ja psyykkisen rappeutumisen, tärkeimmistä aiheuttajista (Quétel 1990, 165–170; Corbin 1995 [1991], 118–122). Regulationismia kannattaneiden wieniläislääkäreiden kirjoituksissa havainnot synnynnäisen kupan aiheuttamista oireista valjastettiin perustelevaan prostituutioon kohdistuvien toimien kiireellisyyttä sekä niiden käsittelyä julkiselle vallalle kuuluvana tehtävänä. (Witlačil 1857, 699; 1868, 660; Noch ein Wort für ein Prostitutionsgesetz, WMW 35/1863, 555; Die Prostitution und deren Regulierung in Wien 1863, 17–18, 57–58.) Esimerkiksi terveydenhuollon uudistuksiin keskittyneen *Blätter für Reform des Sanitätswesens* -lehden mukaan viranomaisten tehtävä oli puuttua asioihin tilanteissa, joissa ihmisen voimat eivät riittäneet hänen itsensä suojelemiseen. Niinpä se katsoi, että valtiolla ja kunnilla oli velvollisuus suojella yksilöä tämän seksuaalisissa suhteissa silloin, kun nämä suhteet vaaransivat hänen perheensä ja tulevien jälkeläistensä terveyden, eikä hänellä itsellään toisaalta ollut mahdollisuutta suojautua tilanteelta ilman ”luonnollisten viettien” vastustamista. (Die Prostitutionsfrage, BfRdS 1868, 53–54.) [9]

Perinnöllisen kupan torjuna prostituution säätely voitiin esittää tulevia sukupolvia, ja näin koko yhteiskunnan tulevaisuutta, suojaavaksi varotoimeksi. Lääketieteilijöiden

usko säätelyyn sukupuolitautilien ennaltaehkäisijänä alkoi kuitenkin horjua sekä Wienissä että muualla Euroopassa 1800-luvun lopulle tultaessa (Vries 2001, 50). Tuolloin myös järjestelmän kannattajat joutuivat myöntämään, ettei se tavoittanut kaikkia prostituoituja tai kyennyt erottamaan sairastuneita heidän joukostaan [10]. Lisäksi säätelyn perusteita huojutti tieto piilevän kupan kyvystä muuttua jälleen tartuttavaksi jopa useita vuosia ensitartunnan jälkeen. Lääketieteilijät totesivatkin taudin tunnistamisen olevan epävarmaa ja osan sairaalahoidosta vapautuneista prostituoiduista levittävän yhä tartuntoja. (Esimerkiksi Finger 1899, 893–895, 897–899, 927–931.) Samanaikaisesti kuppaa kohtaan tunnettua pelkoa ruokki vakiintumassa ollut käsitys sen yhteydestä vakaviin neurologisiin komplikaatioihin (Pietikäinen 2013, 120–123). Wienissä prostituution säätelyä pyrittiin tehostamaan vuosina 1900 ja 1911 tehdyillä uudistuksilla (Jušek 1994, 128–129). Järjestelmän peruspiirteet kuitenkin säilyivät ennallaan. Myös regulationismille myönteisten lääketieteilijöiden argumentaatiota leimasi jatkuvuus. Niinpä kommentoissaan sukupuolitautilien torjunnan tiimoilta järjestettyä keskustelutilaisuutta *Wiener Medizinische Wochenschrift* totesi vuonna 1908, ettei kukaan väittänyt, että kuppaa voitaisiin poistaa maailmasta prostituution säätelyn avulla. Toisaalta kukaan ei sen mukaan voinut myöskään kiistää sitä, että säätely tukki ”kupan taukoamatta juoksevan lähteen”. (Notizen, WMW 13/1908, 689.)

Ennaltaehkäisyn kaksoisstandardi

Kuten tartuntatautilien ennaltaehkäisyyn tähtäävät toimet yleensäkin, kupan torjunnasta prostituutiodebatin yhteydessä käyty keskustelu sivusi kysymyksiä yksilönvapauden rajoista sekä valtion oikeuksista turvautua pakkotoimiin (Blom 2004, 97). Regulationistisessa ajattelussa viranomaisilla oli oikeus rajoittaa ja valvoa yksilön elämää hygienian nimissä (Schrank 1892, 268). Sukupuolitautiltartuntojen estämiseksi harjoitettu kontrolli koski kuitenkin ainoastaan prostituoiduiksi kategorisoituja naisia – ei kaikkia tartunnan saaneita tai tauteja levittäneitä henkilöitä. Myös säätelytoimia ajaneet lääketieteilijät olivat ensisijaisesti kiinnostuneita naispuolisten prostituoitujen valvonnasta. Ehdotuksia prostituoitujen asiakkaiden tarkastamista ei heidän kirjoituksissaan juuri esitetty, vaikka osa tunnustikin miesten roolin kupan leviämässä (esimerkiksi Noch einmal die ”Regelung der Prostitution”, WMW 8/1869, 132). Siitä, kuka tosiasiaassa oli prostituoitu ja kuka ei, ei tosin löytynyt yksimielisyyttä sen paremmin prostituutiodebatin kirjoituksissa kuin poliisin toimissakaan [11]. Käytännössä rekisteröidyt prostituoidut ja prostituoiduiksi epäillyt henkilöt olivat sekä Wienissä että muissa regulationismia soveltaneissa kaupungeissa köyhiä, työläistäustaisia naisia. Säätelyyn sisältynyt sukupuolten ja yhteiskuntaluokkien eriarvoisuus olikin keskeinen teema järjestelmän vastaisessa, usein *abolitionismiksi* kutsutussa kansalaisliikehdinnässä, joka 1800-luvun loppupuolella levisi halki Euroopan. (Walkowitz 1980, 108–112; Zimmermann 1999, 177; Baldwin 1999, 384–389.) Wienissä prostituutioon kytkeytynyttä eriarvoisuutta kommentoivat muun muassa tunnetut naisliikkeen aktiivit (Allgemeiner Österreichischer Frauenverein 1897).

Regulationismia kannattaneiden lääketieteilijöiden kirjoituksissa säätelyn sukupuolittunut ja luokitunut luonne nousee esille esimerkiksi kupan kuvauksissa. Niissä tauti sai erilaisia merkityksiä ja seurauksia suhteessa sukupuoleen ja

yhteiskunnalliseen asemaan. Siinä missä ylempiluokkaisten naisten kuppaa tulkittiin helposti aviomieheltä saaduksi ”viattomien syfilikseksi”, näyttäytyi työläisnaisen tartunta merkinä prostituutiosta. Miesten kuppamatkukset taas voitiin nähdä valitettavana seurauksena wieniläisten porvarismiesten keskuudessa hiljaa hyväksytystä tavasta tyydyttää luonnollisena pidetty seksuaalinen tarve (Hamann 2014 [1999], 365). Argumentaatioissaan useat lääkärit vetosivat regulationismin perusperiaatteisiin lukeutuneeseen ajatukseen prostituutiosta kitkemättömänä ja välttämättömänä ”pahana”, joka tarjosi purkautumiskanavan miesten pakottavaksi luonnehditulle, yhteiskunnan normien ja sosiaalisten olojen rajoittamalle sukupuolivietille (esimerkiksi Witlačil 1857, 699–700, 820–821; Noch einmal die ”Regelung der Prostitution”, *WMW* 8/1869, 131–132, myös Hall 2004, 39–41). Toisaalta kuppaa saatettiin pitää alempia yhteiskuntaluokkia yleisesti riivaavana tautina (Hebra 1869, 599–602). Keskustelu prostituutiosta ja kupan torjunnasta heijastikin keskiluokan ennakkoluuloja ja pelkoja. Niissä nopeasti kasvaneiden, työväenluokkaisten kaupunginosien elämää leimasivat rikollisuus, irtolaisuus, etninen sekaannus sekä seksuaalinen hillittömyys, jonka seuraukset uhkasivat prostituution kautta levitä myös porvariskoteihin (Corbin 1990 [1978], 248; Maderthaner & Musner 2008 [1999], 58–67).

Kuten olen edellä osoittanut, regulationistien näkökulmasta kupan ennaltaehkäisyyn keskittyminen rekisteröityihin naisiin oli oikeutettavissa prostituoitujen ja kupan välille oletetulla erityissuhteella. Toisaalta huomiota prostituutioon saattoivat ohjata myös käytännölliset syyt. Ensinnäkin prostituoidut olivat keskiluokkaisia moraalistandardeja rikkovina, työväenluokkaisina naisina yhteiskunnallisesti heikossa asemassa, ja heihin kohdistetut pakkotoimet olivat luultavasti helpompia perustella ja toteuttaa kuin esimerkiksi prostituutiodebatin yhteydessä ehdotetut käsityöläiskisällien ja palvelijoiden tarkastukset (Hügel 1867, 8). Erään kommentaarin mukaan sukupuolitauditarkastus, joka palvelustyöille tehtynä olisi tarkoittanut luonnollisen häveliäisyyden tunteen rikkomista, ”moraalista neitsyyden riistämistä”, ei prostituoitujen kohdalla voinutkaan enää turmella mitään. (Witlačil 1869, 827–829). Toiseksi, prostituoituja pidettiin aikalaisnäkemyksissä uhkana yhteiskunnan moralille ja julkiselle järjestykselle. Wienissä poliisi pyrki 1850- ja 1860-luvuilla kitkemään tätä vaaraa toimin, joihin lukeutui myös pidätettyjen naisten sukupuolitauditarkastus (Jušek 1994, 105). Käytäntö prostituoitujen tarkastamisesta oli siis jo olemassa ennen säätelyn aloittamista. Kolmanneksi säätelytoimien toteuttamista helpotti myös prostituoitujen heikko oikeudellinen asema. Vuoden 1852 rikoslain pykälä, jonka tulkittiin kieltävän prostituution, säilyi ennallaan myös säätelyjärjestelmän luomisen jälkeen. Tämän seurauksena regulationismi Wienissä, kuten monessa muussakin Euroopan kaupungissa, perustui lain sijaan paikallisen poliisijohdon määräyksiin, ja poliisi saattoi päättää prostituoitujen rankaisemisesta varsin mielivaltaisesti. (Jušek 1994, 117–121.)

Laajemmassa katsannossa prostituoitujen terveysvalvontaa ja siitä käytyä keskustelua voi tarkastella esimerkkinä yksilöitä ja ryhmiä eriarvoiseen asemaan kansanterveyden suojelun nimissä asettaneista toimintapolitiikoista. Terveystieteiden politisoitumisen sekä kansallis- ja sosiaalivaltion synnyn yhteen kietoutuneita prosesseja terveyskansalaisuuden käsitteen avulla tarkastelleiden Ilpo Helénin ja Mikko Jauhon mukaan kansanterveyden vaalimisella onkin historiallisesti ollut myös kansalaisia

eriarvoistava ulottuvuus. Tälle ulottuvuudelle asettuneessa toiminnassa julkinen valta ja siihen kytkeytynyt lääkärikunta ovat tarkkailleet ja jaotelleet yksilöitä ja ryhmiä ”normaaleihin ja sairaalloisiin, tuottaviin ja rasituksiin tai kunnollisiin ja vaarallisiin kansalaisiin”. Näin saadut luokitukset toimivat erilaisten kontrollitoimien ja interventoiden pohjana. Biologisia ominaisuuksia koskevien oletusten ohella niiden muotoutumiseen ovat vaikuttaneet moraaliset arviot, mikä näkyi myös prostituutiodebatin teksteissä (Helén & Jauho 2003, 15–17). Vaikka säätelyä kannattaneet lääkärit puhuivat regulationismista tieteen ja terveyshallinnon asiana, ohjasivat moraalistandardit, sukupuoliodotukset ja yhteiskunnan valtasuhteet sitä, keihin kupan ennaltaehkäisyllä perustellut pakkotoimet haluttiin käytännössä kohdistaa. Samalla prostituutiosta käyty keskustelu heijasti sairauden, köyhyyden ja moraalittomuuden yleistä yhteen kietoutumista 1800-luvun ja 1900-luvun alun hygieni-ajattelussa. Niihin liittyneiden oletusten valossa esimerkiksi sairauden esiintyvyyttä eri sosioekonomisissa ryhmissä voitiin selittää moraalikadolla, eikä vaikkapa aineellisella puutteella, johon moraalin rappio saatettiin nähdä jopa syyksi. Vastaavasti tartuntatautien torjuntaa ja kansanterveyden edistämistä käytettiin perustelemaan prostituoitujen rekisteröinnin kaltaisia interventioita, jotka tunkeutuivat syvälle työväenluokkaisten ihmisten yksityiselämään (Oosterhuis 2000, 29–30).

Lopuksi

Ympäri Eurooppaa 1800-luvun mittaan luotuja prostituution viranomais säätelyn järjestelmiä voidaan tarkastella osana julkisen vallan terveydenhuollollisen roolin laajentumista sen pyrkiessä vastaamaan väestönkasvuun, kaupungistumiseen ja teollistumiseen liitettyihin ongelmiin. Säätelyn myötä prostituutiosta tuli järjestyshäiriön ja synnin ohella lääketieteellisen ongelmanmäärittelyn, tutkimuksen ja valvonnan kohde. Lääkäreillä oli keskeinen rooli prostituutiokysymyksestä keskustelleina asiantuntijoina sekä säätelyn käytännön toteuttajina niin Wienissä kuin muuallakin Euroopassa. Heidän asemansa perustui sekä lääketieteen ja lääkäreiden yhteiskunnallisen statuksen ja vaikutusvallan kasvuun että prostituution säätelyn kytkeytymiseen pyrkimyksiin kupan leviämisen torjumiseksi. Wienissä prostituution säätelyyn myönteisesti suhtautuneet lääketieteen asiantuntijat käsittelivätkin säätelyjärjestelmää 1850-luvulta alkaen ennen kaikkea tieteeseen perustuvana ennaltaehkäisyn keinona sekä terveystoimien tehtävänä. Seuraavilla vuosikymmenillä he rinnastivat säädellyn prostituution aikakaudella ajankohtaisiin hygieniatoimiin sekä kaupunkikuvaa muuttaneisiin rakennushankkeisiin. Lähestymistavan taustalla oli käsitys prostituution ja kupan välisestä riippuvuussuhteesta. Esimerkiksi ”kupan kehdoksi” kuvailtua prostituutiota pidettiin taudin tärkeimpänä lähteenä ja levittäjänä ja sen säätely esitettiin tehokkaimmaksi tavaksi estää kuppatautuntoja.

Perustellakseen ja legitimoidakseen eettisesti ongelmallisena pidetyn säätelyjärjestelmän luomisen wieniläiset lääketieteilijät vetosivat valtion velvollisuuteen torjua kansantauteja – mukaan lukien kuppaa. Tämän velvollisuuden tuli heidän mukaansa painaa valtion toiminnassa enemmän kuin katolilaisen kirkon yhteiskunnallista vaikutusvaltaa heijastaneiden, siveettömyyden legitimointia koskeneiden pelkojen. Kirjoituksissaan säätelylle myönteiset lääkärit valjastivat kupan ominaisuudet sekä tautiin liitetyt pelot tukemaan väitteitensä prostituution säätelyn välttämättömyydestä. Periytymisen välityksellä he katsoivat kupan uhkaavan

myös tulevien sukupolvien terveyttä, mikä alleviivasi taudin yhteiskunnallista merkitystä. Perinnölliseen kuppaan liittyneiden degeneraatiopelkojen ohella taudin vaarallisuutta korosti 1800-luvun lääketieteellisessä ajattelussa sen aiheuttajaan, diagnosointiin sekä hoitoon liittynyt epävarmuus. Vuosisadan loppupuolella kupan omat ominaisuudet sekä niitä koskenut uusi tieto nousivat halki Euroopan tärkeään rooliin prostituution säätelyn saaman lääketieteellisen tuen horjuttajina. Ne sekä korostivat taudin vaarallisuutta että osoittivat säätelyjärjestelmien riittämättömyyden uusien tartuntojen torjijina.

Käytännössä prostituution säätely ja sen avulla harjoitettu kupan ennaltaehkäisy koskettivat ainoastaan poliisin prostituoiduiksi rekisteröimiä, yleensä köyhiä naisia, joiden elämää järjestelmä rajoitti monin tavoin. Säätelyä tukeneiden wieniläisten lääketieteilijöiden kirjoituksissa kuppa sai hyvin erilaisia merkityksiä ja seurauksia suhteessa luokkaan ja sukupuoleen. Prostituution säätelyn voikin nähdä esimerkkinä kansanterveyden edistämiseen liittyneistä, väestöryhmiä ja yksilöitä eriarvoistaneista käytännöistä. Lisäksi regulationismi sekä siitä käyty keskustelu heijastivat sairauden, moraalisten arvioiden ja köyhyyden yleistä yhteen kietoutumista 1800-luvun ja 1900 alun hygieni-ajattelussa ja terveydenhuoltotoimissa. Sitä ketkä joutuivat prostituution säätelyyn sisältyneiden ennaltaehkäisytoimien kohteeksi, ohjasivatkin terveyteen liittyvien arvioiden ohella muun muassa sukupuoleen ja yhteiskuntaluokkaan sitoutuneet ennakkoluulot ja moraalistandardit.

FM Mari Tanninen tekee yleisen historian väitöskirjaa Wienin 1800-luvun jälkipuoliskon prostituutiokysymyksestä Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella.

Viitteet

[1] Myöhemmässä tutkimuksessa säätelyjärjestelmät sekä toisaalta niiden vastainen, usein *abolitionismiksi* kutsuttu kansalaisliikehdintä, ovat muodostaneet tyypillisen viitekehyksen prostituution historian tarkastelulle. Toistuvia teemoja näissä tutkimuksissa ovat olleet lääketieteen ja moraalin keskinäiset yhteydet, sukupuoleen, yhteiskuntaluokkaan ja rotuun liittyvät erot ja valtasuhteet sekä seksuaaliset normit ja poikkeavuus (esimerkiksi Walkowitz 1980; Harsin 1985; Vries 2001; Levine 2003).

[2] Tippuri nousi kupan rinnalle vaaralliseksi, sukupuoliteitse leviäväksi sairaudeksi 1800-luvun loppupuolella. Wieniläisestä prostituution säätelystä käytyyn keskusteluun tippuri ja sen aiheuttava gonokokki-bakteeri ilmaantuivat 1880-luvulla. Kuppa kuitenkin säilyi tärkeimpänä prostituution liitetystä terveysuhista.

[3] Prostituutiosta kirjoittaneiden lääketieteilijöiden taustat vaihtelivat ansioituneista tieteentekijöistä poliisilääkäreihin ja yksityisiin ammatinharjoittajiin. Puhuessani heistä ryhmänä käytän termejä lääkärit tai lääketieteilijät.

[4] 1910-luvulta alkaen kupan hoitoon käytettiin myös nimellä Salvarsan tunnettua, Paul Ehrlichin työtovereineen vuonna 1909 löytämää arseeniyhdistettä (Quétel 1990 [1986], 142–143).

[5] Der Herd der Syphilis aber war, ist und bleibt die Prostitution. Alle Massregeln welche der Staat gegen die Prostitution ergreift, sind zugleich Massregeln gegen die Syphilis; könnte er jene ausrotten, so würde diese Seuche für immer ausgerottet; beschränkt, überwacht, regelt er sie, so überwacht und beschränkt er auch die Syphilis. (Witlačil 1857, 821.) Kyseessä on luultavasti Andreas Witlačil (1817–1905), joka vuosina 1892–1902 työskenteli Wienin poliisijohdon ylilääkärinä.

[6] Vuoden 1852 rikoslain mukaan haureellista elinkeinoa (unzüchtiges Gewerbe) kehoillaan harjoittaneiden rankaiseminen oli paikallispoliisin vastuulla. Sanaa ”prostituutio” ei laissa mainittu (Neumann 1890, 67–69). Sääteleyjärjestelmiä oli kuitenkin käytössä Habsburgien monarkian alueella jo ennen Wieniä.

[7] Kattavan systemaattisen esityksen terveystoiminnasta loi teoksissaan Habsburgien hovilääkäri ja Wienin yleisen sairaalan johtaja Johann Peter Frank (1745–1821).

[8] Hat man vorlängst Lazarethe, Leprosenhäuser, Seebäder, Quarantaineanstalten u. s. w. mit einem Kostenaufwande von Millionen errichtet und lassen die Regierungen gegenwärtig Spitäler und Irrenhäuser errichten, Wasserleitungen herstellen, Canäle bauen, de Canalisierung überwachen, stehende Gewässer trocken legen, die Stassen pflastern, reinigen und ausweiten, [--], u. s. w. um die Intressen des Gesundheitwohles der Bevölkerung zu fördern, warum verabsäumt man es noch immer, Massregeln zur Beschränkung der Syphilis ergreifen, die nahezu seit 3 Jahrhunderten den Continent entvölkern hilft? (Hügel 1865, 117–118.)

[9] Und doch kann es unserer festen Ueberzeugung nach – [--]keinen Augenblick einem Zweifel unterliegen, dass es nicht nur das Recht, sondern auch die Pflicht des Staates, resp. der Kommune sei, das Individuum in seinen sexuellen Beziehungen dort vor Schaden zu bewahren, wo die Gefahr nicht nur die eigen Gesundheit, sondern auch die Familie, inclusive der weiteren Nachkommen bedroht, und wo dem Individuum die Möglichkeit fehlt, will es dem Naturtriebe nicht widerstreben, sich nach jener Richtung zu schützen. (Die Prostitutionsfrage, BfRdS 1868, 53–54.)

[10] Wienin väkiluku kasvoi noin miljoonasta vuonna 1870 kahteen miljoonaan vuonna 1910, mutta rekisteröityjen prostituoitujen vuosittainen määrä pysyi noin kahdessa tuhatissa.

[11] Aihetta käsitelleiden lääketieteilijöiden keskuudessa tyypillisiä prostituution määrittelyyn käytettyjä kriteereitä olivat seksin vastikkeellisuus sekä valikoimattomuus asiakkaiden suhteen (WMW 13/1851, 215–216; Witlačil 1857, 699–700; Hügel 1865, 75).

Tutkimusaineistot

Blätter für Reform des Sanitätswesens. 1868. Die Prostitutionsfrage. 53–54, 83–83, 115–118.

Finger, Ernst. 1899. Ist die gegenwärtige Organisation der ärztlichen Ueberwachung der Prostitution verbesserungsfähig? *Wiener klinische Wochenschrift*, 892–899, 927–931.

Hebra. 1869. Ueber die ambulatorische Behandlung syphilitisch Kranker. *Wiener Medizinische Wochenschrift* 19, 35: 599–602.

Hermann, Josef. 1868. Praktische Vorschläge gegen die Verbreitung der Syphilis überhaupt und in Wien insbesondere. *Wiener Medizinische Wochenschrift* 18, 12: 195–196, 13: 207–210.

Hügel, Franz Seraph. 1865. *Zur Geschichte, Statistik und Regelung der Prostitution. Sozial-medizinische Studien in ihrer praktischen Behandlung und Anwendung auf Wien und andere Grossstädte*. Wien: L. C. Zamarski & Dittmarsch.

Hügel, Franz. 1867. *Über die Quästionierung und Lösung der Prostitutionsfrage*. Wien: omakustanne.

Montane. 1925. *Die Prostitution in Wien. Ihre Geschichte und Entwicklung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Hampuri, Leipzig ja Wien: Verlag Paula Rasch.

Neumann, Isidor. 1890. Die Regelung der Prostitution vom juridischen und medizinischen Standpunkte. *Klinische Zeit- und Streitfragen* 4: 67–106.

Schlesinger, Wilhelm. 1868. *Die Prostitution in Wien und Paris. Skizzen*. Wien: Verlag von Tendler & Comp.

Schrank, Josef. 1886. *Die Prostitution in Wien in historischer, administrativer und hygienischer Beziehung. II. Band: Die Administration und Hygiene der Prostitution in Wien*. Wien: omakustanne.

Schrank, Josef. 1892. Die Regelung der Prostitution von gewerblich-nationalökonomischen Standpunkte betrachtet. *Allgemeine Wiener medizinische Zeitung* 37. 232–233, 243–244, 268–269, 280–281, 302–303.

Schrank, Josef. 1899. *Die amtlichen Vorschriften, betreffend die Prostitution in Wien, in ihrer administrativen, sanitären und strafgerichtlichen Anwendung*. Wien: Josef Šafář.

Sigmund, Carl Ludwig. 1861. Zur Regelung der Prostitution in Beziehung auf die Syphilis in Wien und Oesterreich. *Wiener Medizinische Wochenschrift* 11, 47: 755–756, 48: 771–773.

Sigmund, Carl Ludwig. 1876. Ueber Prophylaxis der Syphilis. *Wiener Medizinische Wochenschrift* 26, 10: 233–235, 12: 279–282, 15: 353–355.

Tuntematon. 1863. *Die Prostitution und deren Regulierung in Wien*. Wien: Verlag von Förster & Bartelmus.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1851. Wissenschaftliche Plenarversammlung des Doctoren-Collegiums der Medizinischen Facultät in Wien. 1, 1: 10–12, 2: 24–27, 12: 184–186, 13: 215–216, 16: 248–251.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1861. Feuilleton. 11, 19: 299–300.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1861. Feuilleton. 11, 4: 59–61.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1863. Notizen. 13, 44: 703.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1867. Feuilleton. 17, 34: 539–541.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1869. Noch einmal die ”Regelung der Prostitution”. 19, 8: 131–133.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1872. Feuilleton. 22, 19: 475–476.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1908. Notizen. 58, 13: 689–690.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1861. Notizen. 11, 51: 821–822.

Wiener Medizinische Wochenschrift. 1863. Noch ein Wort für ein Prostitutionsgesetz. 13, 35: 555–557, 571–572.

Witlačil. 1857 ja 1858. *Die Prostitution und die Nothwendigkeit ihrer gesetzlichen Regelung*.

Wiener Medizinische Wochenschrift 7: 699–700, 715–716, 771–773, 819–821, 869–871 ja 8: 11–13, 107–108, 187–189, 308–309, 451–452, 595–597, 659–661.

Witlačil. 1869. Feuilleton. *Wiener Medizinische Wochenschrift* 19, 49 827–829.

Kirjallisuus

Ahlbeck, Jutta, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela. 2013. Degeneraatio ja modernisoitua Suomi. Sairauden kulttuuristen merkitysten jäljillä. *Kulttuurintutkimus* 30, 2: 3–15.

Baldwin, Peter. 1999. *Contagion and the State in Europe, 1830–1930*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bates, Victoria. 2012. ”So Far as I Can Define without a Microscopical Examination”: Venereal Disease Diagnosis in English Courts, 1850–1914. *Social History of Medicine* 26, 1: 38–55.

Békési, Sándor. 2014. Auf dem Weg zur Stadtmaschine? Zur Infrastrukturentwicklung Wiens in der Frühen Gründerzeit. Teoksessa *Experiment Metropole. 1873: Wien und die Weltausstellung*, toim. Wolfgang Kos & Ralph Gleis, 94–105. Wien: Czernin Verlag.

Blom, Ida. 2004. Contagious Women and Male Clients. Public Policies to Prevent Venereal Disease in Norway, 1888–1960. *Scandinavian Journal of History* 29, 2: 97–117.

Bynum W. F. 2006. The Rise of Science in Medicine, 1850–1913. Teoksessa *The Western Medical Tradition 1800 to 2000*, toim. W. F. Bynum, Anne Hardy, Stephen Jacyna, Christopher Lawrence & E. M. (Tilli) Tansey, 111–247. New York: Cambridge University Press.

Coole, Diana & Frost, Samantha. 2010. Introducing the New Materialisms. Teoksessa *New Materialisms. Ontology, Agency, Politics*, toim. Diana Coole & Samantha Frost, 1–43. Durham & Lontoo: Duke University Press.

Corbin, Alain. 1990 [1978]. *Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850*. Cambridge: Harvard University Press.

Corbin, Alain. 1995 [1991]. *Time, Desire and Horror: Towards a History of the Senses*. Bodmin: Polity Press.

Davidson, Roger & Lesley A. Hall. 2001. Introduction. Teoksessa *Sex, Sin and Suffering: Venereal Disease and European Society since 1870*, toim. Roger Davidson & Lesley A. Hall, 1–14. Lontoo: Routledge.

Gibson, Mary. 1986. *Prostitution and the State in Italy, 1860–1915*. New Brunswick & Lontoo: Rutgers University Press.

Hakkarainen, Heidi. 2009. Naurettava kaupunki. Wienin kaupunkitilan muutos pilalehdissä 1800-luvun lopulla. *Kulttuurintutkimus* 26, 4: 3–18.

Hall, Lesley. 2004. Hauling Down the Double Standard: Feminism, Social Purity and Sexual Science in Late Nineteenth-Century Britain. *Gender & History* 16, 1: 36–56.

Harsin, Jill. 1985. *Policing Prostitution in nineteenth-century Paris*. Princeton: Princeton University Press.

Helén, Ilpo & Mikko Jauho. 2003. Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*, toim. Ilpo Hélen & Mikko Jauho, 13–32. Helsinki: Gaudeamus.

Holloway, Pippa. 2003. Regulation and the Nation: Comparative Perspectives on Prostitution and Public Policy. *Journal of Women's History* 15, 1: 202–211.

Honkasalo, Marja-Liisa, Hannu Salmi & Veikko Launis. 2012. Johdanto. Teoksessa *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*, toim. Hannu Salmi & Marja-Liisa Honkasalo, 7–24. Turku: k&h, Turun yliopisto.

Jušek, Karin. 1989. Sexual morality and the meaning of prostitution in fin-de-siècle Vienna. Teoksessa *From Sappho to de Sade: Moments in the History of Sexuality*, toim. Jan Bremmer, 123–142. Lontoo: Routledge.

Jušek, Karin. 1994. *Auf der Suche nach der Verlorenen. Die Prostitutionsdebatten im Wien der Jahrhundertwende*. Wien: Löcker Verlag.

Koivisto, Hanne. 2012. Yksilö ja valta – oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, toim. Asko Nivala & Rami Mähkä, 136–169. Cultural history – kulttuurihistoria 10. Turku: k&h, Turun yliopisto.

Lehtonen, Turo-Kimmo. 1995. *Puhtaan elämän jäljillä. Huoli hygieniasta suomalaisissa terveydenhoitolehdissä 1889–1900*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

Lehtonen, Turo-Kimmo. 2008. *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Lesky, Erna. 1965. *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*. Graz ja Köln: Böhlau.

Levine, Philippa. 2003. *Prostitution, race, and politics: policing venereal disease in the British Empire*. New York: Routledge.

Luft, David S. 2003. *Eros and Inwardness in Vienna*. Weininger, Musil, Doderer. Chicago & Lontoo. University of Chicago Press.

Maderthaner, Wolfgang & Lutz Musner. 2008 [1999]. *Unruly Masses: The Other Side of Fin-de-Siècle Vienna*. New York & Oxford: Berghahn Books.

Markkola, Pirjo. 2014. Moraalin miehet: Mitä prostituution sääntely kertoo mieheydestä? Teoksessa *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg, 134–158. Tampere: Vastapaino.

McEwen, Britta. 2012. *Sexual Knowledge: Feeling, Fact and Social Reform in Vienna, 1900-1934*. New York & Oxford: Berghahn books.

Mikkeli, Heikki. 1998. Terveys ihanteena - terveys elämäntapana. Teoksessa *Terveysten lähteillä - länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*, toim. Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli, 9–27. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Männistö-Funk, Tiina. 2016. Rykelmät. Työkaluehdotus materiaalien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen. *Historiallinen aikakauskirja* 114, 2: 178–189.

Oosterhuis, Harry. 2000. *Stepchildren of Nature: Krafft-Ebing, Psychiatry, and the Making of Sexual Identity*. Chicago: University of Chicago Press.

Pietikäinen, Petteri. 2013. *Hulluuden historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Porter, Dorothy. 1999. *Health, civilization and the state: a history of public health from ancient to modern times*. Lontoo: Routledge.

Quétel, Claude. 1990 [1986]. *History of Syphilis*. Cambridge: Polity Press.

Sauerteig, Lutz. 1999. *Krankheit, Sexualität, Gesellschaft. Geschlechtskrankheiten und Gesundheitspolitik in Deutschland im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Schorske, Carl E. 1981. *Fin-de-siècle Vienna. Politics and culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stauter-Halsted, Keely & Nancy Wingfield. 2011. Introduction: The Construction of Sexual deviance in Late Imperial Eastern Europe. *Journal of the History of Sexuality* 20, 2: 215–244.

Stauter-Halsted, Keely. 2015. *The devil's chain. Prostitution and social control in partitioned Poland*. Ithaca & Lontoo: Cornell University Press.

Svanström, Yvonne. 2000. *Policing Public Women. The Regulation of Prostitution in Stockholm 1812–1880*. Tukholma: Atlas Akademi.

Waddington, Keir. 2011. *An Introduction to the Social History of Medicine: Europe since 1500*. Palgrave Macmillan.

Walkowitz, Judith, R. 1980. *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wingfield, Nancy M. 2007. Echoes of the Riehl Trial in Fin-de-Siècle Cisleithania. *Austrian History Yearbook*, 37: 36–47.

Wingfield, Nancy M. 2013. The Enemy Within: Regulating Prostitution and Controlling Venereal Disease in Cisleithanian Austria during the Great War. *Central European History* 46: 568–598.

Wingfield, Nancy M. 2017. *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press.

Vries, Petra de. 2001. “The shadow of contagion”. Gender, syphilis and the regulation of prostitution in Netherlands, 1870–1914. Teoksessa *Sex, Sin and Suffering: Venereal Diseases and European Society since 1870*, toim. Roger Davidson & Lesley A. Hall, 44–60. Lontoo: Routledge.

Zimmermann, Susan. 1999. Making a Living from Disgrace: The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860s-1930s. Teoksessa *The City in Central Europe: Culture and Society from 1800 to the Present*, toim. Malcolm Gee, Tim Kirk & Jill Steward, 175–193. Aldershot: Ashgate.